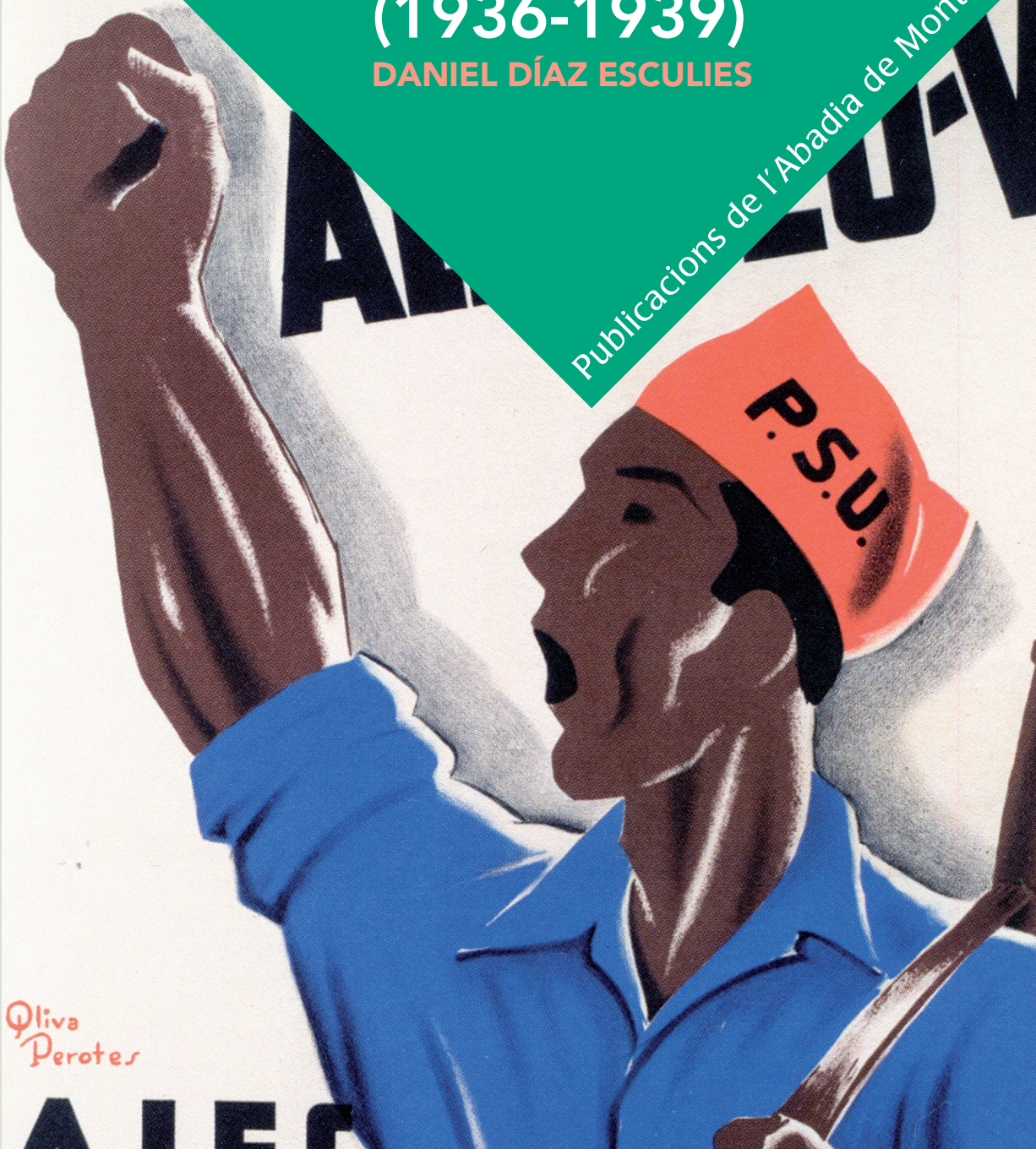

Soldats i emboscats a Catalunya (1936-1939)

DANIEL DÍAZ ESCULIES

Publicacions de l'Abadia de Montserrat

Oliva
Perotes

A la meva mare.

«Si n'eren tres germans
que van a la caserna.
Tots tres canten a cor:
—Volem guanyar la guerra!
Ram,
ram, pataplam.
Volem guanyar la guerra!»
(*El més petit de tots...*)

*«A la guerra de los Estados se va siempre por el terror
y la coacción, nunca voluntariamente.»*

(DIEGO ABAD DE SANTILLÁN)

INTRODUCCIÓ

Ni els preceptes de la Constitució de 1931, ni la reforma de Manuel Azaña, ni les importants modificacions contrareformistes del Bienni Conservador aconseguiren que l'exèrcit espanyol abandonés les velleïtats intervencionistes en la vida civil que el caracteritzaven i es convertís vertaderament en el braç armat de l'Estat. L'exèrcit de la II República va desaparèixer com a tal «*de iure* i *de facto*» el juliol de 1936 quan una part d'ell mateix s'insurreccionà. En els llocs on la insurrecció va ser derrotada, el substituïren unes improvisades columnes milicianes formades a iniciativa dels partits i dels sindicats que no aconseguiren batre els rebels, de manera que el fracassat aixecament es convertí en guerra civil.

A mesura que la Generalitat anà recuperant la capacitat de poder treballar de cara a la constitució de l'Exèrcit de Catalunya, paral·lelament el govern republicà procedí a militaritzar les columnes fins a transformar-les, no sense grans dificultats, en el jacobí Exèrcit Popular, exèrcit de l'Estat republicà en guerra que rivalitzava en espanyolisme amb el format pels rebels. La durada de la contesa va obligar els successius governs de la República a la mobilització forçosa de lleves per a nodrir unes forces armades que imperiosament necessitaven homes; poc abans de la fi de la guerra les lleves cridades es movien en una forquilla d'edat que anava dels 45 als 17 anys. La mobilització va ser un fet que concerní milers d'homes; tothom coneixia veïns o tenia familiars que lluitaven en els fronts, que n'havien tornat ferits, mutilats, malalts, o que hi havien desaparegut o mort. També tothom coneixia, i la propaganda oficial i la premsa ho certificaven en veu alta, que arreu existia un elevat i inquantificable volum de minyons mobilitzats refractaris a incorporar-se a l'exèrcit que fugien del país mitjançant xarxes clandestines per a traslladar-se després, si esqueia, a la *Zona Nacional*, que amb el suport de parents i amics s'emboscaven en indrets recòndits, que exercien funcions supèrflues a la rereguarda per a no exposar el seu cos al perill de les trinxeres, etc.; és a dir, que a la rereguarda combatien en la seva particular guerra per a no anar a la guerra.

S'han publicat força textos sobre la trajectòria dels polítics que van intervenir en l'organització i en la gestió d'aquest nou exèrcit i dels militars d'alta graduació que comandaren les seves unitats, però, més enllà de la propaganda oficial, ben poca cosa s'ha escrit sobre els soldats anònims mobilitzats forçosos —molts dels quals l'únic que desitjaven era que la guerra s'acabés d'una vegada al marge de qui resultés vencedor i poder tornar sans i estalvis a casa—, els desertors, els fugitius, els emboscats i aquells que els auxiliaren i encobriren.

És per això que en la present investigació, centrada a Catalunya —que consta de dues parts íntimament connectades—, primer hem analitzat la resposta popular armada a la fallida rebel·lió militar del juliol i la seva conversió en exèrcit regular ensems amb les condicions de vida dels soldats en el front i en les trinxeres; i després la resistència a la incorporació dels minyons de les lleves forçoses, les desercions en el front i l'actuació policial, judicial i mediàtica per tal que les ordres del govern fossin acatades, si no amb entusiasme, almenys amb resignació. Tot de cara a la victòria. La realització d'aquesta tasca ens ha requerit la consulta d'una gran quantitat i diversitat de fonts —jurídiques, periodístiques, epistolars, mèdiques, etc.—, territorialment disperses i força sovint fragmentàries i escasses. Malgrat les dificultats esmentades, esperem haver contribuït a l'aproximació al coneixement d'aquest aspecte de la guerra que molt pocs han volgut explicar, i protagonitzat per gent sense rostre.

Sant Vicenç de Castellet, febrer de 2016

1. L'EXÈRCIT ESPANYOL I LA SOCIETAT CATALANA (1900-1936)

La institució militar constitueix una peça fonamental en l'evolució de l'Estat espanyol en els segles XIX i XX. Al llarg del Vuit-cents, l'exèrcit s'aixecà en armes per a fer canvis polítics de signe divers —absolutistes, liberals, progressistes, moderats, etc.— quaranta-sis vegades.¹ Els insurgents podien triomfar o fracassar. En el segon cas, com és lògic, els principals afectats eren els seus dirigents, als quals s'obrien unes perspectives molt poc falagueres: afusellaments, presons, exilis, etc. Aquestes rebel·lions, en llengua castellana, s'han designat amb un seguit de noms que han fet fortuna i han romàs a la historiografia: *levantamiento*, *alzamiento*, *asonada*, *insurrección*, *sublevación*...

Al començament del segle XX la institució militar estava fortament condicionada per les derrotes colonials de Cuba i Filipines el 1898, les quals produïren una gran commoció i un pregon sentiment d'humiliació a la societat espanyola. Les acusacions que des de nombrosos àmbits es llançaren quant a la incompetència i corrupció de les forces armades, les desacreditaren encara més davant l'opinió pública. L'exèrcit, però, no estava per a entomar cap mena d'acusació. Alguns generals que ocupaven escons al Senat —Miguel Primo de Rivera, Antonio Dabán, José Chinchilla— sortiren al pas de tals acusacions i exigiren als qui les formulaven que les provessin o, en cas contrari, que fossin processats.

Amb el patriotisme espanyol ferit i en plena efervescència del moviment catalanista, als *cuartos banderas* de les casernes es desfermà una poderosa marea catalanofòbica. La publicació del Reial Decret pel ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, Álvaro Figueroa y Torres Mendieta, comte de Romanones, el 21 de novembre de 1902 («Gaceta de Madrid» de 23 de novembre), que disposava l'ensenyament en idioma castellà de la doctrina cristiana a les escoles i fixava sancions als docents d'índols que podien arribar fins a la seva separació del cos oficial

1. BUSQUETS, Julio: *Pronunciamientos y golpes de estado en España*. Ed. Planeta. Barcelona, 1982, pp. 204-206.

de magisteri, va originar una gran indignació en el món catalanista i indirectament va provocar el que segurament fou el primer incident de relleu entre civils i militars. El fet és força confús i va tenir lloc no gaire temps després, el dia 27, a mig matí, en finalitzar les classes a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona. En aquella hora, un nombrós grup d'estudiants, entre els quals sembla que hi havia elements provocadors, s'havien reunit al vestíbul i a la porta principal de l'edifici per a discutir l'esmentat Reial Decret. Un corneta cec que demanava caritat en aquells carrers fou requerit pels estudiants perquè toqués «Els Segadors», cosa que féu, però tot seguit provocà les protestes i els xiulets d'altres col·legues que preferien La Marsellesa. Uns militars a cavall que casualment transitaven per allí s'aproparen a la sorollosa assemblea estudiantil i insultaren els qui aplaudien l'himne nacional català i alhora els comminaren a mantenir el màxim respecte als oficials de l'exèrcit espanyol. Els militars, xiulats, s'enfrontaren als estudiants; hi hagué cops, fugides i intents per part d'alguns estudiants d'aturar els tramvies que prestaven servei entre la plaça de Catalunya i la de les Arenes. La ràpida arribada de la policia i la guàrdia civil, que carregaren contra els estudiants i practicaren algunes detencions, féu que es restablís l'ordre.² La cosa, però, no quedà tan sols al carrer sinó que arribà a les *Cortes*.

L'enfrontament entre el catalanisme i l'espanyolisme rampant dels militars no trigaria a assolir el punt de no retorn: l'escenari seria Barcelona, i el dia, el 25 de novembre de 1905. Al vespre d'aquest dia, els transeünts contemplaren astorats com un grup d'uns 300 oficials de totes les armes, però amb predominança dels de cavalleria, vestits d'uniforme i de paisà —sens dubte ideològicament tributaris, d'entre altres, de l'influent periòdic madrileny d'opinió militar «La Correspondencia Militar»—, que s'havien aplegat als pòrtics de la plaça Reial, proveïts d'utillatge del parc d'artilleria, es dirigien a la impremta del setmanari satíric «¡Cu-cut!», situat al carrer d'Avinyó, i hi provocaven nombrosos desperfectes materials seguits d'un incendi de tota mena d'objectes. El governador civil, avisat urgentment, s'hi presentà mentre es produïa l'estropell, el qual no fou, però, aturat. No contents amb aquesta acció, els oficials, seguits per un nombrós grup de paisans i proferint visques a Espanya i morin els catalanistes, s'encaminaren a la redacció de l'esmentat setmanari, que era al carrer del cardenal Casañas, i després, d'abatre la porta, traslladaren a la Rambla de les Flors un munt d'exemplars de la publicació als quals calaren foc. Tot seguit, els exaltats oficials s'adreçaren a la Rambla on, sense trobar oposició,

2. «La Publicidad» (Barcelona), 27 de novembre de 1902, p. 3.

penetraren per un balcó a les oficines de la redacció del quotidià conservador «La Veu de Catalunya» —defensor del programa polític de la Lliga Regionalista— des de les quals llançaren al carrer números de la publicació i mobiliari que immediatament quedaren cremats per les flames mentre proferiren crits de «¡Muera Cataluña!» i «Viva España!». La impremta de «La Veu de Catalunya», que es trobava al carrer d'Escudellers, era el darrer punt de destinació del vandàlic recorregut, però davant els indicis de defensa, optaren per retirar-se. Luis de Castellví, governador militar, aconseguí fer-se escoltar pels oficials al govern militar; els apaivagà un xic en assegurar-los que les autoritats vetllarien per l'honor de l'exèrcit. Quan els militars sortiren al carrer, una enorme gentada s'havia congregat a les Rambles. Es produïren diverses topades entre militars i civils, dos dels quals resultaren ferits per cops de sabre.³

Davant aquests fets, l'editorial de «La Correspondencia Militar» tronava: «¡Chusma miserable!... ¡Canalla indigna!... Manchamos nuestra pluma dirigiéndonos a vosotros, dándoos la beligerancia de seres para que escuchéis nuestra indignación.

Ya... ha surgido la chispa; ya... ha comenzado el principio de vuestro fin; ya... nos han oído nuestros compañeros.

El Ejército no podía resistir por más tiempo vuestro cobarde proceder, porque sois unos cobardes que gritáis juntos, injurias a traición y merecéis que os destruyan como leprosos, quemem vuestros miserables despojos y aventen vuestras asquerosas cenizas». I conclouia amonestant totes les autoritats espanyoles: «Y las autoridades que prohiban la libertad de los vengadores de la Patria demostrarán no ser españoles netos, que hay que olvidar leyes y disciplinas cuando es necesario acabar con un cáncer nacional.

Ni órdenes ni contemplaciones, sino fusiles y bayonetas.

¡Bien por la guarnición de Barcelona!

*¡¡¡Ya!!!».*⁴

Els militars participants en aquests actes vandàlics no foren sancionats; ans al contrari, l'exèrcit aconseguí que el govern impulsés l'anomenada Llei de Jurisdiccions, la qual les Cortes aprovaren i Alfons XIII sancionà el 23 de març de 1906.⁵ Aquesta llei posava sota la

3. «La Publicidad», 26 de novembre de 1905, p. 3; «La Vanguardia» (Barcelona), 26 de novembre de 1905, p. 2; «La Veu de Catalunya» (Barcelona), 27 de novembre de 1905, pp. 1-2. Vegeu també PLA, Josep: *Francesc Cambó. Materials per a una història. Obra Completa*. Vol. XXV. Eds. Destino. Barcelona, 2004, pp. 262-264.

4. «La Correspondencia Militar» (Madrid), 27 de novembre de 1905, p. 1.

5. Ley para la represión de los delitos contra la Patria y el Ejército, «Gaceta de Madrid» (GM). Madrid, 24 d'abril de 1906.

APÈNDIX

Amb l'ocupació de Barcelona pels franquistes el 26 de gener de 1939, les forces de la 105 divisió alliberaren 287 presos que estaven reclosos al castell de Montjuïc, però un col·lectiu de 46 va ser evacuat pels republicans, que se l'endugueren en la seva retirada cap al nord. La premsa¹ publicà una relació dels alliberats —amb data de 31 de gener— juntament amb l'edat, el lloc de naixement, la professió, la data de la detenció i el delictes pel qual havien estat empresonats. La relació, que havia estat feta d'acord amb els expedients personals oberts per les autoritats republicanes i que en fugir havien deixat abandonats, presenta moltíssims errors. Nosaltres l'hem esmenada dins del possible i la reproduïm més avall.

En aquesta relació hi destaca que 115 dels 287 alliberats havien estat empresonats per motius relacionats amb la negativa a formar part de l'exèrcit (pròfugs, desertors, encobridors, etc.), els quals, majoritàriament es tracta d'elements que provenien de municipis petits de la Catalunya interior i del territori aragonès ocupat per les columnes milicianes en els primers moments de l'esclat de la guerra. Això ens suggereix que obeeix a la intensa persecució d'emboscats a què es lliuraren les autoritats republicanes des de finals del primer trimestre de 1937, especialment a les zones rurals on els elements cridats a files, moltes vegades amb el suport de les masies, trobaven facilitats per amagar-se.

1. «La Vanguardia Española», 2 de febrer de 1939, pp. 6-7.

ÍNDIX

Introducció	7
1. L'exèrcit espanyol i la societat catalana (1900-1936)	9
2. « <i>¡Sí, se puede con el ejército!</i> »	25
3. Cap a la formació de l'Exèrcit de Catalunya	39
4. L'exèrcit jacobí	57
5. «Forces militars que tenien ben poc arrelament al país»	71
6. La vida dels soldats	87
1. L'alimentació	87
2. La correspondència	92
3. La cultura i el lleure	96
4. El front	102
5. La sanitat	108
7. Les desercions en el front	115
8. Les xarxes d'evasió	133
1. Els guies	142
2. Les expedicions	151
9. Els emboscats	159
1. L'emboscament rural	162
2. Els altres emboscaments	207
10. Els emboscats en l'opinió publicada	219
Conclusions	235
Apèndix	241
Llibres i articles de diaris i revistes	249
Prensa	261
Índex de noms	265

La present investigació, centrada en Catalunya, consta de dues parts íntimament connectades. La primera analitza la resposta popular armada a la fallida rebel·lió militar del juliol de 1936, la difícil transició de les heteròclites columnes milicianes a exèrcit regular i les condicions de vida dels soldats a primera línia; la segona s'immergeix en el món clandestí de l'atomitzada resistència a la incorporació dels minyons de les lleves forçoses a les files de l'Exèrcit Popular.

TEXTOS I ESTUDIS
DE CULTURA CATALANA

ISBN 978-84-9883-952-4

9 788498 839524